

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**ФИЛИЛОГИЯ ФАКУЛЬТЕТИ ЎЗБЕК ТИЛИ ЙЎАЛИШИ
IV КУРС 401-ГУРУҲ ТАЛАБАСИ**

ШАҲНОЗА ЭРГАШЕВАНИНГ

**«ТИЛШУНОСЛИК НАЗАРИЯСИ»
ФАНИДАН**

«АНЪАНАВИЙ ВА СТРУКТУР ТИЛШУНОСЛИК»

МАВЗУСИДАГИ

КУРС ИШИ

НАМАНГАН-2012

Аннотация

Ушбу курс иши филология факультети 5120101-ўзбек тили йўналиши IV босқич талабаси ШАҲНОЗА ЭРГАШЕВА томонидан тайёрланган. Курс ишида энг қадимги тилшунослик таълимотларидан тортиб, XI асргача бўлган тилшунослик назариясига доир муҳим маълумотлар бор. Курс ишида тилшунослик назарияси фани, жаҳон тилшунослиги тарихининг асосий босқичлари, етакчи йўналишлари, мактаблари, таълимотларидан келиб чиқадиган АНЪАНАВИЙ ВА СТРУКТУР ТИЛШУНОСЛИКНИНГ хусусиятлари ҳақидаги илмий-назарий маълумотлар берилган.

АНЪАНАВИЙ ВА СТРУКТУР ТИЛШУНОСЛИК

РЕЖА:

1. Анъанавий ва структур тилшунослик муносабатлари масаласи.
2. Тилнинг онтологик муаммоси. Тилшуносликда субстанционал ёндашувнинг моҳияти.
3. Ф. де Соссюрнинг субстанция ва шакл ҳақидаги қарашларига изох.
4. Структур тилшуносликнинг пойдевори.
5. Тилшуносликда синхрония ва диахронияга муносабат.

АНЪАНАВИЙ ВА СТРУКТУР ТИЛШУНОСЛИК МУНОСАБАТЛАРИ МАСАЛАСИ

Тилшунослик тарихида системавий-структур тилшуносликка қадар бўлган давр кўпинча *анъанавий* тилшунослик деб юритилади.¹ Анъанавий тилшуносликнинг муҳим жиҳати ўрганилаётган объектни сезги аъзолари берган маълумотга асосланган ҳолда тавсифлаб ўрганишдир.

Айрим олимлар “анъанавий тилшунослик”ни “замонавий тилшунослик”нинг зидди сифатида тушунадилар. Жумладан, худди шундай фикр бундан рова 20 йил аввал Р.А.Будагов томонидан баён этилган эди. У “анъанавий тилшунослик” ва “замонавий тилшунослик” атамалари гўё “эски, қолоқ тилшунослик” ва “янги, илғор тилшунослик” маъноларида қўлланилиши марксистик таълимотга мутлақо ёт эканлигини таъкидлаган эди.²

Аслида “анъанавий тилшунослик” “ҳозирги тилшунослик” ёки “замонавий тилшунослик”ка зидланмайди. Бу ўринда “анъанавий тилшунослик” соф хронологик маънони, яъни “ҳозиргача бўлган тилшунослик” маъносинигина билдирмайди, балки гносеологик маънода билишнинг икки босқичига асосланувчи ва онтологик нуқтаи назардан тил табиати ва моҳиятига икки хил ёндашувчи фан сифатида баҳоланади ва системавий тилшунослик деб юритилувчи тилшуносликка қарама-қарши қўйилади. Улар тил онтологиясига ёндашув нуқтаи назаридан ҳам, уни текшириш методологияси ва методи нуқтаи назаридан ҳам бир-биридан фарқ қиладиган тилшуносликнинг тенг ҳуқуқли икки йўналиши саналади. Тилшуносликнинг бу икки йўналиши бир-бирини рад этмайди, балки бири иккинчисининг натижаларига асосланади. Шунинг учун ҳам ҳар икки тилшунослик ҳозирги кунда баб-баравар қадам ташламоқда.

Э.Бенвенист тилшунослик тарихини уч даврга бўлар экан, XX асрнинг биринчи чорагидан тилшуносликнинг янги даври, тилга системавий-структур ёндашув даври бошланганини баён қиладди. Бу даврдан лингвистиканинг эътибори тил фалсафасига ҳам, тил эволюциясига ҳам эмас, балки тилнинг имманент реаллигига қаратилди. Натижада лингвистика формал, ихчам, систематик фанга айланишга интила бошлади. Лекин бу билан анъанавий тилшунослик фаолиятини тўхтатиб, структур тилшуносликка ўз ўрнини тўла бўшатиб берди, деган фикр келиб чиқмаслиги керак. Ана шу даврдан бошлаб структур тилшунослик илдиз ота бошлади.

Дарҳақиқат, XX аср бошқа фанлар тараққиётида бўлгани каби лингвистика тарихида ҳам асосий эътиборнинг объектга субстанционал нуқтаи назардан ёндашувдан структур-функционал нуқтаи назардан ёндашувга ўтиши билан характерланади.² Бунга Ф.де Соссюрнинг “Умумий лингвистика курси”да баён қилинган “тил субстанция эмас, балки шаклдир” деган бош ғояси сабабчи бўлди. Бу ғояга мувофиқ, структуранинг субстанциядан ажратилиши ва унинг нисбий мустақиллигининг эътироф этилиши тилшуносликнинг кейинги даврида буюк кашфиётларнинг қилинишига туртки бўлиш билан бирга, бир қатор янглиш қарашларнинг туғилишига ҳам замин яратди.

Ф.де Соссюр *субстанция* ва *шакл* атамалари остида сезги аъзоларимизга таъсир қилувчи моддий воситалар ва бу моддий воситалар замирида ётган муносабатларни тушунади, *тил шаклдир* деганда тилнинг муносабатлар системаси эканлигига урғу беради. Тилнинг моддий томони, яъни товуш томони субстанция сифатида иккинчи планга сурилади.

¹ Бархударов А.С. Истоки, принципы и методология порождающей грамматики. – Проблемы порождающей грамматики. тыплам, -М., 1976, с.5.

² Будагов Р.А. Сходства и несходства между родственными языками. -М., 1985, с.7.

Ана шунинг натижасида у тил ва нутқни ажратди. А.Гардинер Ф.де Соссюрнинг бу дихотомиясидан таъсирланиб, тилшуносликнинг бундан кейинги барча ютуқлари ана шу зидланишга асосланади, деб башорат қилган эди.¹

Нутқий фаолият тил ва нутқнинг диалектик муносабатидан ташкил топишининг эътироф этилиши системавий тилшуносликнинг вужудга келишига дадил қадам бўлди. Системавий тилшуносликка зидланувчи анъанавий тилшунослик тил ва нутқни фарқламаган ҳолда, тилни, Ф.де Соссюр таъбири билан айтганда, субстанция деб тушунади ва асосий эътиборни бевосита сезги аъзоларимиз таъсирига бериладиган моддий воситаларни ўрганишга қаратади. Бу тилнинг онтологик табиати юзасидан анъанавий ва системавий тилшунослик ўртасидаги биринчи фарқ саналади.

Тилнинг онтологик муаммоси бўйича юқоридаги тилшунослик йўналишларининг иккинчи фарқи тилнинг ички тузилишига ёндашув масаласидир.

Анъанавий тилшунослик субстанциянинг (субстанция маъноси Ф.де Соссюр талқини бўйича қўлланилмоқда, кейинчалик бу атама моҳият маъносида қўлланила бошланди) муайян таркибий қисмлардан ташкил топганлигига асосий эътиборни қаратса, системавий тилшунослик субстанцияни ташкил этган қисмларнинг ўзаро муносабатини, ана шу муносабатлар орқали намоён бўлаётган фарқловчи (марказий, дифференциал, дистинктив) ва фарқламайдиган (чегара, нодифференциал, нодистинктив) белгиларини аниқлаш ва ана шу йўл билан *шакл* (моҳият)ни, лингвистик бирликларнинг моделини белгилашни бош мақсад қилиб қўяди. Чунки, уларнинг фикрича, ҳар қандай ўрганилаётган объект абстракт конструкт даражасига олиб чиқилгандагина ўзининг ҳақиқий илмий талқинини топади.¹ Шунинг учун системавий тилшуносликда жиддий эътибор моддий томонга эмас, балки муносабатга қаратилади. Бошқача айтганда, ҳақиқий лингвистик реаллик сифатида муайян бир тилнинг алоҳида факти эмас, балки система сифатидаги тил эътироф этилади. Система эса элементлар мажмуаси сифатида қаралмайди. Ҳар бир элементнинг бутунлик доирасида бошқа элемент билан муносабати туфайли мавжуд бўлиши? система тузилишини замондан ташқаридаги муносабатлар ташкил этиши тан олинади.

Системавий тилшуносликнинг анъанавий тилшуносликдан учинчи фарқи шундаки, тилга белгилар системаси сифатида қарайди ва тилшуносликни белги назарияси билан шуғулланувчи семиотиканинг таркибий қисми деб баҳолайди. “Субстанция” ва “шакл”ни бир-биридан ажратиш фонологик сатҳда шу даражага етдики, товушларнинг артикуляцион-акустик белгилари тилшунослик доирасидан чиқарилди, табиий фанлар объектига айлантирилди.

Анъанавий тилшунослик субстанцияни ўрганишга эътибор қаратганлиги учун тилнинг акустик-артикуляцион воситалар ёрдамида бевосита юзага чиқиш жараёнини ўрганишни асосий мақсад қилиб қўяди.

Системавий тилшунослик анъанавий тилшуносликдан гносеологик нуқтаи назардан ҳам фарқ қилади. Анъанавий тилшунослик сезги аъзоларимизга таъсир қилувчи, бевосита кузатишда берилган моддий воситаларни ўрганиш билан шуғулланиб, билишнинг индуктив усулига асосланса, системавий тилшунослик моддий воситалар ёрдамида воқеланувчи, уларнинг ҳар бирида барқарор белги, константа сифатида такрорланувчи моҳиятларни, имманент бирликларни ўрганиш билан шуғулланади. Шунинг учун Л.Ельмслев “структура поғонавийлик билан характерланиши ва бу поғонавийликни дедуктив йўл билангина ёритиш мумкинлиги”ни баён қилади ва объектни индуктив усул орқали ўрганишга асосланган анъанавий тилшуносликдан фарқланишини таъкидлайди².

¹ Гардинер А. Различие между «речью» и «языком». – Звегинцев В.А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. Ч. II. -М., 1960, с. 19.

¹ Киров Е.Ф. Теоретические проблемы моделирования языка. КазГУ, 1989, с.17.

² Ельмслев Л. Понятие упования. - Звегинцев В.А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях ч. II. -М., 1960, с.47.

Кўринадик, анъанавий ва системавий тилшунослик тилнинг ички тузилишига ёндашув, бу ички тузилиш бирликларини ўрганишда қўлланиладиган тадқиқот усуллари нуқтаи назаридан ўзаро фарқ қиладиган икки хил йўналишдир.

Айрим муаллифлар ўзбек тилининг фонетикасидан тортиб синтаксисига қадар ишларга эътибор берилса, уларнинг ҳар бири система сифатида ўрганилганини инкор қилиб бўлмайди, дейдилар.

Тўғри, 70-80-йилларга қадар бўлган ўзбек тилшунослигида ҳам системавийлик аломатларини инкор қилиб бўлмайди. Чунки ҳар бир янги фан йўналиши эскиси бағрида шаклланади ва ундан ўсиб чиқади. Ф.Микушнинг таъкидлашича, ҳар қандай лингвистик йўналиш маълум маънода структурализм элементини ўзида намоён қилади. Лекин тилнинг типик структурасини аниқламаган ва унга суянмаган бирон бир йўналишни структур йўналиш сифатида баҳолаб бўлмайди.¹

Ўзбек тилшунослигида ҳам системавий тилшуносликнинг методологияси ва текшириш методи 70-йиллардан бошлаб оммалашган экан, бундан олдинги тадқиқотлардан системавийлик тамойилларини қидириш ортиқча.

Л.С.Бархударов ҳам анъанавий тилшунослик структур тилшуносликда бўлгани каби *дистрибуция, трансформация, БИ бўйича таҳлил, бинар оппозиция* сингари қатъий илмий тадқиқот методларига эга эмаслигини таъкидлаган эди².

Анъанавий тилшуносликка зид қўйилаётган системавий тилшуносликни “илғор тилшунослик” сифатида талқин қилиш ҳам ноўрин. Аввало, системавий тилшунослик вакиллариининг қарашлари бир хил эмас, ҳатто кўп ҳолларда бир-бирига зид келади. Хусусан, Ф.де Соссюрнинг ўзи тилшуносликни ички ва ташқи лингвистикага ажратган ҳолда, фақат ички лингвистика юзасидан фикр юритади. Ташқи лингвистика унинг назаридан четда қолади. Ф.де Соссюрнинг тил субстанция эмас, шаклдир, деган қарашини структур тилшуносликнинг глоссематика йўналишининг бош ғояси бўлиб қолди ва улар тилни моддийликдан узилган соф муносабатлар системаси сифатида талқин қилди. Тилнинг тузилиш бирликлари ўртасидаги муносабатларни ўрганиш тилшуносликнинг асосий вазифаси ҳисобланди. Лекин тил ва жамият, тил ва сўзловчи шахс, тил эволюцияси, адабий тил ва халқ шевалари ўртасидаги муносабат, тил ва тафаккур, матн лингвистикаси, тил эстетикаси сингари қатор масалалар унинг назаридан четда қолади. Функционал лингвистика йўналиши эса Ф.де Соссюрнинг нутқий фаолият тил ва нутқнинг ўзаро муносабатидан иборат деган қарашини ривожлантирган ҳолда, тилнинг нутқ орқали воқеаланишига ва тилнинг барча сатҳларида тил-нутқ дихотомиясининг амал қилишига эътибор қаратди. Шунинг учун нутқий фаолиятга ҳам субстанция, ҳам шакл нуқтаи назардан ёндашилди, шу билан биргаликда глоссематиклар томонидан назардан четда қолган юқоридаги қатор масалалар ҳам функционал лингвистиканинг диққатини тортди. Бу билан функционал лингвистика анъанавий тилшунослик билан боғланди. Америка генератив лингвистикаси эса анъанавий тилшуносликка яна ҳам яқинлашди.

А.Ф.Лосев бундан салкам қирқ йил олдин структур ва анъанавий тилшунослик ўртасидаги фарқ ҳақида фикр юритар экан, бу фарқ шакл ва мазмунни абстракт-метафизик ажратишга асосланганини, анъанавий (классик) лингвистика асосий эътиборни мазмунга қаратса, структур (системавий) лингвистика тил шаклига асосланганини, ана шу жиҳат ҳар иккисининг ҳам чекланган томони эканлигини баён қилган эди¹. Унинг таъкидлашича, структуралистлар (кўпроқ глоссематиклар - *таъкид бизники*) тилнинг муносабатлар системаси эканлигини биринчи планга олиб чиқиши тўғри бўлса ҳам, лекин бу ғояга ўта берилиб кетган ҳолда, лингвистик муносабатларни тилнинг ўзидан узиб қўйдилар, тил ҳақида мазмундан ташқаридаги фанни яратишни орзу қилдилар. Айни пайтда, анъанавий метод ҳам тилнинг муносабатлардан ташқарида мавжуд бўлмаслигини

¹ Микуш Ф. Обсуждение вопросов структурализма и синтагматическая теория. – ВЯ, 1957, №1, с.31.

² Бархударов Л.С. Ўша мақола, ўша тўплам, 8-бет.

¹ Лосев А.Ф. О возможности сближения лингвистики классической и лингвистики структуральной.-ВЯ, 1968, № 1, с.50.

эйтиборга олмади². Лекин шаклнинг мазмунсиз ёки мазмуннинг шаклсиз бўлмаслиги дунё диалектикаси томонидан аллақачон тасдиқланибгина қолмай, умуминсоний соғлом фикрнинг таянч нуқтасига айланган.

Шундай экан, анъанавий тилшуносликни гўё “эски, қолоқ”, системавий тилшуносликни эса “янги, илғор” тилшунослик сифатида баҳолаб бўлмайди. Л.С.Бархударов анъанавий тилшуносликка беписанд-лик билан қараган структур тилшуносликка баҳо берар экан, структур тилшунослик бағридан ўсиб чиққан генератив (туғдирувчи) лингвистика анъанавий тилшуносликни оқлашга, унинг тушунча ва хулосаларига таянишга ҳаракат қилганини маъқуллайди³. В.А.Звегинцев таъкидлаганидек, “Тилни эмпирик ва формал ўрганиш ўртасида жарлик йўқ. Улар ўртасидаги жарликка модел воситасида кўприк солинган. Бу модел билишнинг юқоридаги икки босқичини ягона занжирга боғлаб туради”⁴. Дарҳақиқат, бу икки тилшунослик текширишнинг икки усулига асосланган, бир-биридан озикланадиган ва ҳар иккиси ўзининг ютуқ ва чекланган томонларига эга бўлган тенг ҳуқуқли тилшунослик йўналишларидир.

Ҳозирги кунда ҳар икки йўналишнинг ожиз томонларини бартараф қилиш учун уларнинг афзал томонларини уйғунлаштириш, тадқиқот жараёнида уларнинг кучли томонларидан ҳеч иккиланмай фойдаланиш давр талабидир. А.Ф.Лосев ҳам анъанавий ва структур тилшунослик ўзаро яқинлашиши мумкингина эмас, балки ҳозирги кунда генератив лингвистика орқали бу жараён амалда бошланганини таъкидлаган эди¹.

Структур тилшуносликнинг пойдевори

Тилшунослик тарихида структурализм тасодифий пайдо бўлгани йўқ. Структурализм XIX асрнинг 70-йилларидан бошлаб ҳукм сурган ёш грамматикачиларнинг позитивистик қарашларига қарши майдонга чиқа бошлади.²

Уларнинг ёш грамматикачиларга қарши чиқишига француз “социологик мактаби” ва Фосслернинг “немис неофилологик мактаби” қарашлари маълум даражада замин яратди.

Гарчи бу мактаблар ёш грамматикачилар қарашларидан тамоман узилмаган бўлса ҳам, лекин тилни, бир томондан “социал факт”, иккинчи томондан, психологизм деб тушуниш структурализмнинг майдонга келишига туртки бўлди. Шунингдек, бир қатор мамлакатлардаги олимларнинг ёш грамматикачиларнинг “фонетик қонун” ва “аналогия амали” сингари асосий тушунчаларига шубҳа билан қарашлари, ёш грамматикачилар олға ташлаган “атомизм” дан фарқли равишда тилни бир бутун сифатида тушуниш, тарихийлик ва генетик масалаларга қизиқишларининг кучсизланиши янги йўналишнинг туғилиши учун доя ролини ўйнади.

Ҳар қандай илмий оқим каби структурализм ҳам ўз ғоявий асосларига эга. Структур тилшуносликнинг пайдо бўлишига И.А.Бодуэн де Куртенэ ва Ф.де Соссюр қарашлари асос бўлиб хизмат қилди.

Шунингдек, И.А.Бодуэн де Куртенэ ва унинг ўқувчиси Н.В.Крушевский фонема ҳақидаги қарашлари билан ҳозирги структур тилшуносликдаги фонологик назарияга асос солди. И.А.Бодуэн де Куртенэ тилшуносликка функционаллик тамойилини олиб кирди. Унинг маъноси шуки, лингвистик воситалар нутқ жараёнида бажарадиган вазифасига

² Лосев А.Ф. Ыша ерда

³ Бархударов Л.С. Истоки, принципы и методология порождающей грамматики. (Введение).-«Проблемы орождающей грамматики и семантики».-М., 1976, с.24.

⁴ Звегинцев В.А. Структурализм в лингвистике. – Системный анализ и научное знание. -М., 1978, с.183.

¹ Лосев А.Ф. Ыша асар, Ыша бет.

² Хансен К. Пути и цели структурализма.-ВЯ. 1959. №4., с. 93.

қараб белгиланади. Бундай тамойил фонетика соҳасида фонема тушунчасининг туғилишига олиб келди.

У нутқий жараёндаги физиологик тавсифи билан тенг бўлмаган товуш ҳақида фикр юритди. Натижада фонема тушунчасига асос солди. Лекин В.Матезиуснинг таъкидлашича, ўзининг новаторлик концепциясидан лингвистик метод ва лингвистик система учун хулосалар қила олмади. Чунки психологиянинг ўзгарувчан нурлари кўзини қамаштирди ва тилдаги доимий ўзгаришлар факти асосий эътиборини тортди.¹

Унинг таъкидлашига кўра, Бодуэн пайқамаган нарсани Фердинанд де Соссюр аниқ белгилаб берди.

Швецария тилшуноси Ф.де Соссюрнинг тилшунослик олдидаги буюк хизмати шундаки, у синхрония билан диахронияни аниқ фарқлади. Шунингдек, синхрон нуқтаи назар маълум бир тилнинг муайян бир даврида мавжуд бўлган элементларнинг ўзаро узвий боғлиқ бўлган системани ҳосил қилади, деган фикрга келишига имкон туғдирди. Унинг фикрича, тил қисмлари синхрон муносабатда ўрганилиши мумкин бўлган системадир.

К.Хансеннинг таъкидлашича, агар Ф.де Соссюр диахрон ходисаларнинг системавий характерини эътироф этмас экан, бу устозлари - ёш грамматикачиларнинг таъсири эканлигини кўрсатади. «Умумий лингвистика курси» китобининг диахронияга бағишланган ўринлари эса ҳали ўз устозлари-ёш грамматикачилар позициясида турганлигини кўрсатади.²

Гарчи синхрония ва диахрония ўртасидаги муносабат, тилнинг синхрон ҳолатига хос системавийлик дастлаб Бодуэн томонидан олға ташланган бўлса ҳам, лекин Соссюр томонидан аниқ ифодасини топди ва унинг бу икки бош ғояси, яъни тилнинг синхрон таҳлили, тил системаси ҳамда тил структураси ва тил функцияси ҳақидаги ғоялар янги тилшуносликнинг шаклланишида таянч нуқта бўлиб хизмат қилди.

В.Матезиус фикрига кўра, Бодуэн, Соссюр ғояларига асосланган фуқционал ва структурал нуқтаи назар ҳозирги кунда тилшунослик истиқболи учун пухта замин яратувчи ягона назариядир.³

Ф.де Соссюрнинг тилга элементлар муносабатидан ташкил топган бутунлик сифатида ёндашуви, нутқий фаолиятнинг тил ва нутқ ўртасидаги ўзаро муносабатдан ташкил топган бутунлик деб эътироф этиши, тилнинг синхрон ва диахрон ҳолатини аниқлаб бериши ва унинг белгили табиатини ёритиши структур тилшуносликнинг туғилишига замин яратади. Шунинг учун А.А.Холодович Ф.де Соссюр китобининг тилшунослик тарихидаги аҳамияти ҳақида фикр юритар экан, унинг дунёга келиши тилшунослик тарихида янги даврнинг бошланишига олиб келди, дейди.¹

Бундан ташқари структур тилшуносликнинг пайдо бўлишига XX асрда табиий фанлар қўлга киритган ютуқлар ҳам сабаб бўлди. Хусусан, XX асрнинг биринчи чорагида физика фанида энг кичик заррачалар кашф этилди. Бунинг натижасида бевосита сезги аъзоларимиз таъсирига бериладиган ҳар қандай ходисалар ўз ичида ички таркибий қисмлардан ташкил топиши ва бу таркибий қисмларнинг ўзаро муносабати структурани ҳосил қилиши ҳақида фикр юритилди. Шундай қилиб, структура атамаси остида муайян бутунлик таркибида иштирок этган элементлар ўртасидаги муносабатлар усули, характери, қонуни тушунила бошланди.

Агар XIX асрдаги илмий тадқиқотлар бевосита тажриба асосида фактларни кузатиш ва уларни рўйхатга олиш билан чекланган бўлса, XX асрга келиб бу фактлар остида яшириниб ётган моҳиятни очишга, уларнинг ички узвлари ўртасидаги муносабатларни, ўзаро таъсирини ёритишга қаратилди.

¹ Матезиус В. Куда мы пришли в языкознании. С.90.

² Хансен К. Пути и цели структурализма. -В?, 1959. №4. с.94

³ Матезиус В. Ыша асар. 91-бет.

¹ Холодович А.А. О "Курс общей лингвистики" Ф.де Соссюра. Ф.де Соссюр. "Труды по языкознанию" -I., 1977. С.94

Барча фанлар структура ва уни ташкил этган элементларнинг ўзаро муносабатини ўрганишга асосий эътибор бера бошлади. Натижада физикада нафақат кристалл ва атомнинг структурага эга эканлиги, балки нур ҳам муайян структурадан ташкил топганлиги маълум бўлди. Физиологияда И.П.Павловнинг олий асаб системаси ҳақидаги таълимотининг вужудга келиши, математикада 30-йилларда математик структура назариясининг, психологияда структур психологиянинг майдонга келиши объектга структура сифатида ёндашувнинг натижаси бўлди.

Бу даврда структура тушунчаси барча фанлар учун оммавий тушунчага айланди. Бундан тилшунослик ҳам истисно эмас. Ана шундай умумий тенденция таъсирида системавий-структур тилшунослик майдонга келди.

Барча фанларда структура атамаси кенг қўлланаётган бўлса ҳам, лекин бу атама талқинида хилма-хиллик вужудга келди. Ана шундай хилма-хиллик тилшуносликка ҳам ўз таъсирини кўрсатди.

Тилшуносликда структура атамаси турли маънода талқин қилинади. Улардан кенг тарқалгани икки хилдир.

Б и р и н ч и с и д а структура деб ўзаро боғланган ва шартланган муносабатда бўлган элементлардан ташкил топувчи бутунлик тушунилади. Структурага бундай ёндашув ўрганилаётган объектни уни ташкил этган элементлар ўртасидаги ички алоқа ва боғлиқликни ёритишни талаб этади.

И к к и н ч и й ў н а л и ш д а эса структура соф шакллар ва соф муносабатлар сифатида тушунилади. Шакл эса конкрет қўлланилишдан узилган ҳолда талқин қилинади.

Ана шундан келиб чиққан ҳолда структур тилшуносликнинг турли тармоқлари дунёга келди. Улар **функционал лингвистика, глоссематика** ва **дескриптив лингвистика** йўналишларидир.

Юқорида таъкидланганидек, структур тилшунослик ёш грамматикачилар бағрида, унга танқидий баҳо бериш натижасида майдонга келди. Шундай экан, энг аввало, структур тилшуносликка доя ролини ўйнаган ёш грамматикачиларнинг лингвистик ғояси билан танишиш лозим бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Гардинер А. Различие между «речью» и «языком». – Звегинцев В.А.

- История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. Ч. II. -М., 1960, с. 19.
2. Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. -М.,1971.
  3. Бенвенист Э. Общая лингвистика. -М., 1974.
  4. Нурмонов А. Структур тилшунослик: илдизлари ва йўналишлари. Андижон. 2006.
  5. Кодухов В.И. Общее языкознание. М.. 1974.